

ad J. Zeman, *Problém duševna ve filosofii a vědě*
(in: *Filosofie a moderní věda*, NV,¹ P[ra]ha 1958)²

Definovat život jako „soustavu usilující o své *udržení* a snažící se zachovat v organismu *rovnováhu*“ (132)³ a tvrdit, že „[v]šechny biologické funkce ... jsou zaměřeny k tomuto cíli“ (dtto) je přinejmenším jednostranné. (Zeman se opírá o Pavlova a jeho teze o *vyrovnávání*, *vyvažování*, *přizpůsobování* organismu.) Tím spíše je chybné provádět stejnou redukci u „myšlení a poznání“, které jsou Zemanem chápány jako „formy přizpůsobování“, „formy vyrovnávání organismu s prostředím“. „Celá nervová činnost je zaměřena k tomuto účelu...“ (132, 133)

Funkce vyvažování (a to především vnitřního vyvažování a vyrovnávání) organismu i jeho nižších až nejnižších orgánů je ovšem neobyčejně významná. Zcela se však mýlíme podstatou věci, považujeme-li ji za ústřední funkci životní. Především musí být jasné, že pro život musí být nejpodstatnější to, co jej zakládá, nikoli to, co jej udržuje, když už je tady. Udržování, vyrovnávání, vyvažování, přizpůsobování – to jsou jen vedlejší, pomocné, okrajové funkce, které slouží té funkci hlavní, jež navazuje na sám vznik a rozšíření i rozvoj života do této chvíle, kdy má být oněmi funkcemi uchováno, co touto hlavní bylo dosaženo.

Kdyby – připusťme to na chvíli – bylo hlavní životní funkcí ono vyrovnávání, přizpůsobování, vyvažování, pak by vůbec nebylo života, protože by nemohl vzniknout. Každá nahodilá odchylka směrem k živému organismu, která by se snad nějak někde někdy vyskytla, byla by v nejbližších okamžicích potlačena, neboť principiální funkce životní by redukovala vše, čím by se odchylka *odlišovala* od daného prostředí, čím by z něho *vykračovala*, v čem by se s ním *nesrovnávala*, v čem by přestávala být *vyváženou* součástí tohoto prostředí čili čím by jeho vyváženost porušovala. (Ostatně je tu hned další okolnost, na kterou bychom chtěli upozornit. Lze vůbec v témž smyslu hovořit o nějaké vyváženosti prostředí? Vždyť to by znamenalo ve smyslu definice uznávat předem oživenost prostředí, a tak by podstatou života bylo přizpůsobování, vyrovnávání se životu – zřejmé to klopýtnutí, slepá ulička. Jak se může Zeman tak bezstarostně přiznat k tomu, že „toto vyrovnávání lze dokonce pozorovat i ve světě anorganickém“ [132]? Co je to jiného, než že při vysvětlování podstaty života nakonec prohlásí, že tyto pro život podstatné funkce můžeme ostatně pozorovat i v oblastech, kde života není? Jak neopatrná slova! Ví Zeman, vědí vůbec všichni ti mladí marxisté o skutečné problematice, po níž nerozvážně šlapou každým svým výrokem, každou frází, každou opakovanou formulí?)

¹ Tj. z diskusního setkání u Josefa Lukla Hromádky. – Pozn. red.

² Následující záznamy (od 23. do 30. 7. 1958) představují celek poznámek pořízený nejprve v rukopise a posléze přepsaný autorem do strojopisné podoby. Odchylky mezi obojím zněním jsou vyznačeny v poznámkách pod čarou. – Pozn. red.

³ V rukopise: „kvalifikovanost“. – Pozn. red.

Tu však nezbyvá než přistoupiti k problému pozitivně, tj. pokusiti se o jeho řešení, nikoli jen o kritiku řešení nedostatečných a chybných. To tedy znamená toto: Nechceme-li vidět podstatu života v tom, že se udržuje, musíme se ptát, co tedy je jeho zdrojem, čím je život (a tím i všechny jeho funkce) založen, co dělá život životem. Na tuto otázku ovšem nemůže existovat jiná odpověď než praktická, experimentální. Tato odpověď dosud nebyla uskutečněna; život nebyl (přinejmenším dosud) uměle sestrojen. Proto musíme usilovat o odpověď náhradní, dočasnou, částečnou, teoretickou – a tu se neobejdeme bez určité spekulace. Proti určitým spekulativním argumentům však nebude možno (alespoň prozatím) postavit fakta, nýbrž jenom jiné spekulativní argumenty. Zašli bychom příliš stranou od věci, kdybychom se pustili na tomto místě do odůvodňování legálnosti takového postupu, pokud je zachováno povědomí relativnosti a předběžnosti výsledků na této cestě dosažených.

Především tedy – máme-li se vrátit k věci – už svým vznikem, od samého počátku své existence je život (konkrétní život, tj. živý organismus) postaven v jistém smyslu do opozice proti prostředí. Živý organismus se stává svým vznikem čímsi odlišným od prostředí, v němž vznikl a z něhož se vydělil. Tato odlišnost je zdrojem napětí mezi oběma. Živý organismus je v jistém smyslu trvale ohrožen svým prostředím, dočasně mu vzdoruje, ale nakonec do něho padá zpět. Je pochopitelné, že se (organismus) nemůže obejít bez takových funkcí, které mu zajišťují určitou stabilitu. Především jde o stabilitu vnitřní – organismus musí projevit určitou schopnost nepřecházet ve svém vývoji v neživou hmotu, ale naopak vracet se k sobě, navazovat na sebe, obnovovat se, regenerovat. Tuto schopnost musí osvědčit i tam, kde dojde k otřesům, přesunům, změnám v samotném prostředí. Tu nezbyvá než vytvořit nový vnitřně rovnovážný stav, vyrovnat otřes způsobený vnějšími příčinami a zachovat při tom vše nejpodstatnější. Nemůže být sporu o tom, že mezi faktory vývoje organismů mají význačné místo takovéto vnější proměny, jimž se živý organismus musí pokusit čelit vytvořením nějaké nové funkce, nové schopnosti, nové rovnováhy, která pak umožňuje zachovat funkce ostatní. Nicméně takový pokus o vytvoření nových funkcí apod. je stejného rodu se samotným vznikem organismu. To znamená, stručně řečeno, že jej nelze kauzálně vysvětlit a odvodit přímo ze změny prostředí, tedy z proměn vnějších faktorů, vlivů, skutečností, sil, tlaků apod. Così zůstává, co vzdoruje takovému vysvětlení a odvození. A toto „cosi“ je aktivita organismu, životní aktivita. Všechno vyvažování, vyrovnávání, přizpůsobování, udržování rovnováhy atd. má smysl jen jako pozadí, jako instrumentalita aktivity živého organismu. Tělo živé bytosti, v živý organismus zapojená a sjednocená hmota (jinak „neživá“) je základnou, z níž jediné může vycházet úspěšná akce – a *proto* velká část aktivity organismu je přímo zaměřena na uchování, regeneraci, případně rozšíření této základny. Základna je však základnou jenom potud, pokud je výchozím místem, pokud se z ní vychází, pokud je tedy nejen zachovávána, ale současně rovněž opouštěna (byť dočasně, relativně apod.). Každá akce živého organismu je současně opuštěním této základny je zaměřena do prostředí, jejím cílem je podmanit, zasáhnout, uchopit, zvládnout a ovládnout kus prostředí k svým cílům – a to znamená, že cílem je vybudování nové základny, přebudování základny dosavadní a její rozšíření, přesun výchozích bodů v neprospěch prostředí.

Tento boj mezi organismem a jeho prostředím, mezi životem a „neživou“ hmotou je ovšem pomalý, zdoluhavý, a hlavně jen střídavě pro život úspěšný. Mnoho pokusů končí neúspěšně. Často se organismus nedokáže vyrovnat s prudkými změnami prostředí a selže; jde-li o samotné principiální životní podmínky, pak ztráta schopnosti přizpůsobení znamená konec životaschopnosti, smrt. Ten který individuální organismus, ale někdy dokonce veškeré organismy téhož druhu, či dokonce rodu, celé skupiny vyhynou. Celé vývojové proudy se mohou neosvědčit. Aktivita živých organismů není možná leč jako pokus a nový pokus. Po mnoha omylech a neúspěších se prvním úspěchem otevře nová cesta. I tato cesta neznamena leč pokus. Proto je takových pokusů vždy celá řada, jsou různé řady pokusů. Některé se osvědčí, většina zklame. Někdy může dojít k situaci, v níž po nesmírně dlouhé věky zůstane nepřehledná řada organismů jakoby bez vývoje, beze změn, bez schopnosti pokračovat. (Některé archaické typy zvířeny např. v Tanganice.) A konečně v některých případech – velmi „vzácných“, ale díky svému charakteru potom naopak nejrozšířenějších – organismus zvyšuje svou dokonalost a rozšiřuje se početně, získává náskok toho či onoho druhu před ostatními a rozšiřuje základnu svých dalších výbojů.

Je tedy patrné, že veškeré přizpůsobování, vyrovnávání, vyvažování atd. má za úkol jenom připravit nové a lepší příležitosti k dalšímu ovládnutí prostředí, k ovládnutí neživé hmoty obklopující živý organismus, ale i jiných živých organismů. Aktivita živých bytostí stojí na prvním místě, teprve v jejích službách stojí a má smysl každé vyrovnávání a přizpůsobování.

Sluší ovšem připomenout, že to není sama aktivita, která zakládá odlišnost živého od neživého, nýbrž kvalita, úroveň této aktivity. Aktivitou musí být nadána ovšem veškerá realita; v tom smyslu by bylo oživeno veškerenstvo.